

Петро Кравченко

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, декан історичного факультету Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

АКСІОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ НАУКИ В МЕЖАХ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РЕЛЯТИВІЗМУ

Аналізується наука як форма суспільної свідомості в її аксіологічному вимірі в контексті загального цивілізованого розвитку та соціокультурного релятивізму.

Ключові слова: аксіологічний вимір, гуманізм, інституалізація, наука, соціокультурний релятивізм

На початку третього тисячоліття перед ученими знову і знову постають питання: що може зробити наука, як особлива форма соціальної діяльності людини, для розумного впорядкування буття людства? Яким чином необхідно поєднати науково-технічний прогрес з розвитком морально-ціннісних орієнтацій? Яке місце насправді займає людина в процесі наукового дослідження і споживання наукових досягнень? Проблема дуже гостро ставиться вже не перше десятиліття, але ні нові теоретичні розробки, ні нормативна регуляція в національних і міжнародному законодавствах не надають можливості віднайти її кардинального вирішення. Тому, усвідомивши фундаментальні теоретичні конструкти філософії науки, необхідно звернутися до концепцій, які розглядають науку не «зсередини», а в контексті загального цивілізаційного розвитку, що уможливило б аналіз аксіологічних чинників самої науки.

У постнеокласичному розумінні наука безпосередньо залежить від ціннісних орієнтацій суспільства, його морально-го стану. У даному контексті важливою є думка К. Ясперса: «Який би прогрес не спостерігався, які б відкриття не робила наука — все це буде лише ростом різноманітних галузей людського знання або людської діяльності, але не прогресом людини як такої» [10, с.89]. Тобто, незважаючи на те, що сучасні умови вимагають від людини всебічного інтелектуального розвитку, не можна забувати, що саме слідування певним загальним моральним нормам є не ознакою традиціоналізму або духовної стагнації, а головною особливістю людини як такої. Загальновідомими є наслідки віддання «прогресивного» пріоритету технологічному розвитку перед засвоєнням моральних норм. Але чи є нагальною необхідністю вплив загальнолюдських моральних цінностей на процес світоосягнення, процес створення цілісної картини світу?

Приділяючи багато уваги науці в її гуманістичному вимірі, М. Гайдеггер у своїй праці «Час картини світу» відзначає, що основним принципом функціонування та актуалізації сучасної науки є принцип інституалізації: «Будь-яка наука, чи то наука природнича, чи наука про дух, тільки тоді в наші дні має вагу та авторитет, коли стає здатною організовуватися як особлива інституція» [9, с.142]. Саме інституційна складова сутності сучасної науки і визначає не тільки напрямки наукових досліджень як таких, але й принципи формування гуманістичних відносин, принципи соціальної взаємодії, як економічні, так і морально-етичні.

Спробу осягнути сутність науки в сучасному світі при використанні традиційних моральних цінностей здійснює К. Ясперс, який зазначав: «Розвиток науки і техніки радикально змінив повсякденне життя людини в середовищі, що її оточує, насильницьким чином перемістив процес праці та взагалі суспільство в іншу сферу, в сферу масового виробництва, перетворив все існуюче на дію певного технічного механізму,

всю планету — на єдину фабрику» [10, с.115]. Таким чином відбувся (і відбувається дотепер) суцільний відрив людини від її основ. Вона стає мешканцем Землі без батьківщини, втрачає спадкоємність традицій. Дух зводиться до здатності здійснювати корисні функції, творчість перетворюється на актуальне реагування на виклики суспільства.

Ця епоха перетворень, на думку К. Ясперса, має насамперед руйнівний характер. Сьогодні ми живемо, відчуваючи неможливість знайти необхідну нам форму життя. Світ пропонує нам зараз не багато істинного та надійного, на що окрема людина могла б опертися у своїй самосвідомості. У такій ситуації актуалізується проблема самоідентифікації особистості, що перебуває в межах науково-технічного середовища. Без активного усвідомлення власного місця в такому світі особистість втрачає зв'язок із одвічними онтологічними засадами існування. У зв'язку з цим, головним завданням наук, у яких хоч якоюсь мірою проявляється політична культура та моральність, ідейні позиції особистості і норми міжособистісного спілкування, можна визначити формування світогляду людей на засадах розуму, ясності, здорового критицизму, окрилення їх оптимістичною перспективою, що неможливо без традиційних етичних постулатів. Мораль повинна змінюватися, а не поступатися аморальності заради технічного панування людини над своїм оточенням. Таке панівне становище є сутнісно іншим і вимагає нової за своєю природою моралі. Справжня всеохоплююча наука пов'язана з історично обумовленою глибинною структурою душі, адже є виразом прагнення людини до самовдосконалення.

Дещо іншим було розуміння науки в працях В. І. Вернадського. У науці вчений убачав дійсний шлях до панування цінностей раціоналізму, а на його основі і раціонального гуманізму. Він не припускав можливості відокремлення науки від людської свідомості і духовності в процесі їх розвитку. «За самими своїми основами, — писав учений, — наука є глибо-

ко демократичною, адже вона має своїм джерелом лише силу розуму та глибину натхнення людської особистості, і в своїх результатах абсолютно не пов'язана з будь-якими певними формами суспільного ладу» [1, с.245]. Можливо саме втрата особистісних і духовних основ науки як форми суспільної свідомості призвело до її повної технологізації і знелюднення. Створення та розвиток техногенної цивілізації поступово спричинило дегуманізацію наукового знання.

Звичайно, не можна було не помітити і не відчути негативного впливу такого відчуження. Тому в передових країнах поступово впроваджуються різні програми, які мають на меті показати громадянам, діяльність яких не пов'язана безпосередньо з науковими дослідженнями, важливість останніх не лише для розвитку та самозбереження людства, але й необхідність перетворення їх результатів не тільки на технологічне оточення, але й на частину свідомості кожної людини. Адже чи не найважливішою умовою особистісної ідентифікації є максимально адекватне сприйняття оточуючого середовища. Такі програми обов'язково включають у себе різноманітні освітні проекти, а також конкурси по написанню науково-популярних статей, які б максимально зрозуміло доносили до населення зміст і важливість досліджень в різних галузях наукової творчості [4, с.4-5]. Саме в проникненні науки в життя кожної людини у вигляді основних світоглядних установок убачав В. І. Вернадський вихід із загальносвітової кризи: «У наш час під впливом оточуючих страхіть життя поряд з небаченим розквітом наукової думки, ми змушені чути про наближення варварства, про занепад цивілізації, про самознищення людства. Мені здаються ці настрої та ці судження наслідком недостатньо глибокого проникнення в навколишність. Не увійшла ще в життя наукова думка...» [1, с.132-133]. З часу, коли цей текст був написаний філософом, стався значний технологічний прорив вперед, але сутність відношення людини до науки як частини власного життя не

змінилася. Сьогодні ми є свідками справжнього невігластва стосовно широкого застосуванням технологічних новацій. Цим, безумовно, і зумовлений стан, коли людина потрапляє в полон техногенної реальності, адже не усвідомлює ні природи, ні буттєвих витоків її.

Сприйняття світу через наукове осмислення процесів та явищ, які в ньому відбуваються, проходження цього знання через духовно-оціночний апарат особистості, може стати умовою гуманізації наукового розвитку. Гуманізації не штучної чи показової, а реальної і дієвої, коли для людини, відчуваючої свою єдність зі світом, категорії «загальнолюдські цінності» та «глобальний дім людства» будуть не порожніми поняттями. «Завдання полягає в тому, щоб усвідомити глобальне положення істоти, що володіє пізнанням», — зазначав Е.Муньє [3, с.510]. Лише в такому випадку існуватиме можливість у людини, яка намагається ідентифікувати себе в сучасному світі, відчути себе цілісною особистістю, буття якої не розпорошене у чисельних реальностях, а цінність її полягає в самому існуванні.

Реалії сучасного світу ставлять перед людством нові завдання. А саме: питання про те, чи можливо віднайти засоби гуманізації суспільних відносин, побудованих на технологічних основах, за умов розвитку техногенної цивілізації та глобальних процесів. Сьогодні особливо важливо, переосмислюючи здобуток філософів ХХ століття, виробити цілісну концепцію співвідношення таких процесів, як науковий розвиток, становлення та самоідентифікація особистості, соціальний прогрес, технологічне світоосягнення.

Разом з тим, існують і теоретичні побудови, де обґрунтовується необхідність заміни самих принципів, на яких базуються ціннісно-моральні орієнтири людини. Пояснюється це тим, що такі принципи вже не відповідають характеру людської діяльності, яка в наш час набула якісно нових форм. «Похідним мотивом нової форми діяльності повинно стати виживання. Саме проблема виживання може

об'єднати різні релігії, філософії, типи культур. Зацікавленість у житті як абсолютній цінності поступово повинна витіснити інші інтереси, наприклад, інтерес до багатства, що вступає в суперечність з природою; інтерес до влади, якщо вона не рахується із законами біосфери; до істини, якщо вона на цей момент може бути використаною на шкоду природи тощо» [6, с.239-240]. Але будь-які теоретичні реляції з приводу співвідношення моральних та наукових цінностей на практиці, зрештою, відходять на другий план, поступаючись першим місцем вимогам наукової раціональності та необхідності отримання технологічних результатів, їх економічному зиску.

Пріоритет чисто наукових цінностей перед цінностями моральними у свідомості кожного вченого, його одержимість отриманням наукового результату, часто створюють ситуації, коли геніальні відкриття слугують не благу та добробуту, а зовсім навпаки. Тому ми вважаємо, що необхідно ставити не питання співвідношення моральних та загальнолюдських і наукових аксіологічних орієнтирів, а питання місця науки, її складових структур, технологічних результатів, цінностей та пріоритетів у свідомості вченого, який безпосередньо займається дослідженням. Це стосується також людини взагалі, відношення якої до науки визначається її повсякденною соціальною діяльністю.

У силу цього важливим завданням сьогоdnішнього філософського знання є створення дійсно гуманістичного образу науки. У багатьох дослідженнях ведеться пошук шляхів такої гуманізації, адже форма постнеокласичної раціональності методологічно дозволяє це зробити. Але, здебільшого, такі шляхи дослідникам убачаються у детермінації наукового процесу суспільними і культурними цінностями та ідеалами: «Ідеали, нормативи, схеми та програми, що функціонують в суспільстві, не просто зовнішні умови існування науки. Вони визначають її внутрішній зміст, впроваджуються у сам процес пізнання» [2, с.242]. Такий соціокультурний релятивізм, звичайно, має право

на існування, але чи наближає він нас до поставленої мети: до гуманізації образу науки та до олюднення самого наукового процесу? Аналіз цієї проблеми потрібно розглянути через систему ціннісних орієнтацій, яка утворюється в процесі наукового пізнання в межах соціокультурного релятивізму.

Дискурс соціокультурного релятивізму має під собою значне теоретичне і практичне підґрунтя. Він став актуальним виявом теоретичної реакції філософської думки на ту ситуацію, що склалася у галузі науки та у світі загалом наприкінці минулого століття. Водночас такий напрям у теоретичному осягненні феномену науки не залишає можливості виконання іншого завдання: створення антропологічно орієнтованого теоретичного образу науки, на основі якого можна було б гуманізувати її як галузь. Саме таке завдання ставиться чи не більшістю дослідників, чії праці пов'язані з розглядом науки як феномену сучасної цивілізації.

Гуманізація будь-якої галузі людської діяльності передбачає, скоріш за все, співмірність її аксіологічного апарату та спрямованості з цінностями гуманізму. Але чи маємо ми принаймні більш-менш чітке розуміння таких цінностей? Відповідь на це питання, на нашу думку, дуже невтішна: ми маємо занадто багато різних тлумачень загальнолюдських цінностей. Можна говорити навіть про те, що певний напрямок сучасного гуманітарного знання, та чи інша філософська концепція створює власну форму гуманізму, вирішуючи, на свій розсуд, що ж потрібно вважати загальнолюдськими цінностями. Уцілому переважає точка зору згідно з якою гуманізм у широкому розумінні це прагнення до людяності, створення гідних людського життя умов. Щоправда, на думку багатьох авторів такий гуманізм має занадто багато конкурентів у справі загальнолюдського життєвладштування [7, 8].

Яке ж розуміння гуманізму в сучасній аксіології науки за умови панівного теоретичного становища дискурсу соціокультурного релятивізму? На нашу думку гуманізм

по-суті включає в себе всю соціокультурну сферу буття людини разом із її природними основами. Центральною ідеєю гуманізму є визнання самоцінної людини і її свободи. Ця ідея нерозривно пов'язана із внутрішньою діалектикою свободи, яка розгортається у проблемному просторі свободи і свавілля, свавілля і рівності, свободи і відповідальності. Це, по-суті, єдина форма соціального буття, яка спроможна реально за допомогою дійсних засобів утвердити самоцінність кожної людини, а відтак — багатьох і усіх.

Гуманістичний підхід репрезентує практичну єдність сутності і існування в реальному бутті людини, інтерпретацію духовного досвіду людства, єдність всезагальної потенції світу і потенціалу людини. У цьому сенсі варто розглянути ті аксіологічні рівні, що власне складають ціннісний гуманістичний універсум науки як цілісного феномену. У літературі існують різні визначення ціннісних рівнів сучасної постнекласичної науки: відношення до природи — межі, які не можна переходити, ставлячи природі питання з позицій науки, залишаючись на її ґрунті; відношення до людини, суб'єкту наукового пізнання — ціннісні орієнтири його наукової діяльності; відношення до суспільства — риси ідеального образу науки в суспільній свідомості [10, с.11].

Але такий поділ утрачає певний прошарок цінностей, які традиційно розглядалися у філософії науки. Однією з таких безперечних цінностей у будь-якому дослідженні філософії науки другої половини ХХ століття є науковий розвиток, тобто здатність науки саморозвиватися, без чого наука як така перестає існувати. У цьому відношенні провідною цінністю для науки є розвиток і систематизація наукового знання. Саме цим окреслюється найвищий аксіологічний рівень сучасної науки. На думку одного з найвідоміших філософів науки Л. Лаудана, «...сучасне інтелектуальне співтовариство поступово приходить до висновку, що претензії науки на знання про світ, нехай навіть відносно істинне, вже дискредитовані чи,

принаймні, підпадають під сумнів... Але перед цими типовими для сучасних гуманітаріїв твердження необхідний детальний аналіз із застосуванням нетехнічної термінології того, що поточна робота у філософії науки дозволяє, і того, що вона не дозволяє нам дізнатися відносно природи та меж наукового знання» [9, с.9].

Другий аксіологічний рівень науки є тим інструментом, який допомагає вченим безпосередньо під час дослідження дотримуватися умови, визначеної першим рівнем — отримання нового знання. Т. Кун, у своїй теорії розвитку наукового знання визначив ціннісний чинник як один з головних при виборі істинної теорії. У цьому сенсі цінності мають критеріальне значення, а отже вони носять варіативний характер для найуспішнішого наукового пошуку.

Саме аксіологічний рівень дослідження, який ми визначили як «другий», допоможе краще зрозуміти сутність наукового прогресу як процесу, спрямованого на досягнення певних цілей. «...Прогрес, — підкреслює Л.Лаудан, — завжди прогрес відносно певного переліку цілей. У повсякденному ж вживанні словосполучення «науковий прогрес» наповнюється абсолютним смислом. Ми всі, зазвичай, згадуємо науковий прогрес безвідносно до характеристики тієї аксіології, по відношенню до якої цей прогрес вимірюється. Немає ніякої можливості обійти факт, що визначення прогресу повинно бути релятивізовано до певного переліку цілей і що не існує однозначно повного переліку цих цілей» [5, с.343]. Таким чином, Л. Лаудан нібито поєднує тези традиційної філософії науки і сучасного соціокультурного релятивізму. Отже, другий рівень складають цінності, за допомогою яких визначається істинність новоотриманої теорії.

Третім аксіологічним рівнем науки визначаються ціннісні орієнтири певної наукової спільноти як соціального феномену. Аксіологія науки — це своєрідна система цінностей, яку свідомо чи підсвідомо сповідують члени наукового

співтовариства. Ці цінності, норми, ідеали є основою мотивації їхньої діяльності. Аксиологія є підґрунтям консенсусу членів наукового співтовариства й зумовлює те, що вважають «нормальним» у його межах. Причому, тут йдеться не про наукове співтовариство взагалі, а лише про ту групу вчених, що дотримуються певної парадигми. Питання про цінності у тій особливій формі, в якій воно ставиться в сучасній філософії, є, за своєю сутністю, питанням про мету. Зміст її в загальному вимірі, це ґрунтовна сукупність різноманітних елементів, що мають різні філософські, політико-правові, ідеологічні та інші функції. Найбільш глибокою внутрішньою основою соціальної мети є система цінностей. Сама ж категорія мети визначається через цінності, які містяться в її структурі, і є найвищими регулятивами.

Характер аксіологічної діяльності детермінується, зрештою, носіями соціальних відносин в якості яких функціонують суб'єкти цієї діяльності. Обравши таким носієм наукове співтовариство, ми, зазвичай, цікавимося, насамперед, цілями, які ставить перед собою та чи інша наукова спільнота. Саме такі цілі і ставляться в межах держави, регіону, організації, тобто того соціального організму, елементом якого є дана наукова група. На цьому рівні цінності, якими керується наука, взаємокорелюються із цінностями соціуму. Але ж — чи можемо ми в рамках дискурсу соціокультурного релятивізму говорити про гуманізм, як ще про один ціннісний рівень науки? Зробити цього ми не можемо, адже в рамках соціокультурного релятивізму людина є лише своєрідним трансформатором між цінностями суспільства та внутрішньонауковими цінностями. Звідси висновок про те, що, незважаючи на постійні реляції щодо гуманізації, в рамках дискурсу соціокультурного релятивізму ми не можемо говорити про гуманізацію науки як явища людської діяльності.

Для створення гуманістичного образу науки, таким чином, не існує методологічного поєднання теорій, які визна-

чають аксіологічні параметри самої науки, з концепціями, що виробляють понятійний та парадигмальний апарат сучасної гуманістики. Для такого поєднання необхідно розробити теоретичні основи аксіологічної природи наукового росту, куди входило б екзистенціальне розуміння гносеологічної сутності наукової творчості.

Література

1. *Вернадский В.И.* Начало и вечность жизни / В.И.Вернадский. — М.: Советская Россия, 1989. — 319 с.
2. *Долгов К.М.* От Киргегора до Камю: Очерки европейской философско-эстетической мысли XX века / К.М.Долгов. — М.: Искусство, 1990. — 399 с.
3. Истина и ценности на рубеже XX –XXI веков: [Сб. научн. трудов]. — М.: Наука, 1992. — 287 с.
4. *Келле В.Ж.* Научное познание и ценности гуманизма / В.Ж.Келле // Ценностные аспекты развития науки. — М.: Наука, 1990. — С. 5—17.
5. *Лаудан Л.* Наука и ценности / Л.Лаудан // Современная философия науки: знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада. — М.: Наука, 1996. — 394 с.
6. *Мунье Э.* Манифест персонализма / Э.Мунье. — М.: Республика, 1999. — 559 с.
7. Научная деятельность в системе современной культуры: [Сб. научн. трудов]. — Новосибирск: Наука, 1987. — 214 с.
8. *Пряженцева К.* Аксіологія науки: до і після лінгвістичного повороту / К.Пряженцева // Філософська думка. — 2000. — № 2. — С. 39—55.
9. *Хайдеггер М.* Работы и размышления разных лет / М.Хайдеггер. — М.: Гнозис, 1993. — 464 с.
10. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / К. Ясперс. — М.: Республика, 1994. — 419 с.
11. *Laudan L.* Science and Relativism /L.Laudan. — Chicago; London. — 1990. — 246 p.

Соціальна філософія та філософія історії

Анализируется наука как форма общественного сознания в ее аксиологическом измерении в контексте всеобщего цивилизационного развития и социокультурного релятивизма.

Ключевые слова: аксиологическое измерение, гуманизм, институализация, наука, социокультурный релятивизм.

The article with the analyses of the science as a form of social consciousness in its axiamatical measurement in the context of general civilization development and socio cultural relativity.

Key words: axiomatical measurement, humanism, science, institutionalisation, social and cultural relativity.

Надійшла до редакції 19.01.2009 р.